

Кривошапка І.В.¹

Теоретико-методологічні основи розвитку толерантності
як професійної якості викладача вищої школи

¹ Кривошапка Ірина Василівна, аспірант кафедри педагогічної майстерності та менеджменту, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, м. Полтава, Україна

Анотація: У статті різнобічно розглядається феномен толерантності як незамінної на сучасному етапі якості викладача вищої школи, що є ознакою упевненості людини в собі, своїх життєвих позиціях; здатності організму переносити несприятливий вплив того або іншого чинника оточуючого середовища. Подане авторське визначення досліджуваного явища, згідно з яким толерантність (лат. *tolerantia* – терпіння) протрактовується як здатність людини протидіяти будь-яким життєвим труднощам без втрати психічної адаптації, яка зумовлена особистісно-ціннісним ставленням її до інших, терпінням, витримкою, впевненістю у собі та усвідомленням надійності своїх власних переконань і позицій. Досліджено теоретико-методологічні аспекти розвитку толерантності, узагальнено дослідницькі дані щодо цього процесу, визначено напрямки подальшого вдосконалення цієї якості. Обґрунтовано структуру толерантності викладача як системну взаємодію трьох провідних компонентів: концептуально-ціннісного, особистісно-мотиваційного й діяльнісно-поведінкового. На підставі вивчення наукової літератури зроблене припущення, що ефективність виховання педагогічної толерантності значно підвищиться за умови впровадження технології, яка реалізується за етапами: мотиваційним, когнітивним, особистісно-дієвим; розкривається зміст і мета кожного з цих етапів. Зроблено висновок, що становлення толерантної особистості майбутнього викладача вищої школи можливе за умови гуманістичної спрямованості особистості; шляхом вироблення навичок продуктивної взаємодії, соціально-психічної стійкості, соціальної чутливості; завдяки розвитку адекватної самооцінки, почуття власної гідності й поваги до досягнень інших, відпрацюванню способів успішної комунікації. Оптимальними способами її розвитку слід визнати розробку та впровадження у практику професійної підготовки відповідних освітніх, особистісно орієнтованих технологій.

Ключові слова: викладач вищої школи, толерантність, конструктивна толерантність, деструктивна толерантність, розвиток толерантності, рівні толерантності, професійна підготовка.

Постановка проблеми. Нові вимоги, що ставляться державою перед вищою школою в сучасних умовах її функціонування, визначають перспективні напрямки професійної підготовки фахівців освітньої галузі. Значний дослідницький інтерес привертає до себе проблема гармонійного поєднання високого рівня їхнього професіоналізму, наукового світогляду й особистісних якостей, серед яких особливе місце в сучасних умовах посідає толерантність. Міжнародна практика на сьогодні остаточно визнала толерантність у якості необхідної умови спілкування людей різних культур, етнічних і міжконфесійних груп. Ця тенденція відображена в „Декларації принципів толерантності”, підписаній у листопаді 1995 року 185 державами-членами ЮНЕСКО, в тому числі й Україною. У документі зазначено, що „толерантність означає повагу, сприйняття і розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості” [3].

Становлення і розвиток життєво активної, гуманістично спрямованої людини, яка в своїй життєдіяльності спирається на культурно-етнічні та загальнолюдські цінності, детермінується великою кількістю соціологічних, педагогічних та психологічних чинників. Особливе місце серед них належить системі педагогічної взаємодії суб'єктів виховного впливу (сім'ї, педагогічних працівників навчально-виховного закладу, засо-

бів масової інформації тощо) з особистістю, її внутрішнім світом (ментальністю), соціальними настановами і ціннісними орієнтаціями, матеріальними і духовними потребами. На сьогодні стає зрозумілим, що виховувати творчу особистість можливо лише на основі гуманістичної педагогіки та педагогіки толерантності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дає підстави стверджувати, що ідеї виховання толерантності мають як у вітчизняній, так і в світовій традиції глибоке коріння. Вони простежуються в поглядах Ш. Амонашвілі, К. Вентцеля, М. Монтессорі, М. Реріха, Ж.Ж. Руссо, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, Л. Толстого, К. Ушинського, О. Швейцера, Р. Штейнера. Дослідженню підлягали й окремі педагогічні аспекти толерантності. Зокрема, розглядалося ставлення суб'єктів виховного процесу до толерантності як суспільно значущої цінності (В. Береговий, І. Бех, Т. Болотіна, Б. Гершунський, О. Грива, О. Клепцова, І. Крутова, В. Лекторський, М. Міріманова, Р. Рієрдон, П. Степанов); виховання міжетнічної толерантності (Г. Абдулкарімова, Н. Єдигова, Н. Магомедова, Ф. Малхозова, Н. Мольденгауер, З. Мубінова, В. Тишков); формування толерантності молоді в умовах міжособистісної взаємодії (Г. Безюлева, Г. Скрябіна, Г. Солдатова, О. Шарова, Г. Шеламова); розвиток толерантності в контексті педагогічної

взаємодії (Ю. Тодоровцева). Водночас, майже не вивченими залишаються теоретико-методологічні аспекти становлення толерантності викладача вищої школи.

Мета статті полягає в з'ясуванні педагогічної сутності терміну «толерантність», обґрунтуванні різноаспектної значущості цього феномена, визначенні педагогічних умов виховання толерантності викладача вищої школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слово «Толерантність» походить від латинського *tolerantia* – терпіння, терпимість. Донедавна цей термін використовувався лише у психології й означав «відсутність чи послаблення реакції на якийсь несприятливий фактор» [6, с. 441]. У сучасному розумінні толерантність – якість, що характеризується ставленням до іншої людини як до рівноцінної особистості й виявляється у свідомому пригніченні відчуття неприязні, викликаного всім тим, чим відрізняється інший (зовнішність, манера мовлення, смаки, спосіб життя, переконання тощо) [4, с. 24].

Аналіз поняття «толерантність» означає терпимість до іншого роду поглядів, звичок, яка необхідна для розуміння особливостей різних народів, націй та релігій. Вона є ознакою упевненості в собі, своїх власних позиціях; здатності організму переносити несприятливий вплив того або іншого чинника середовища.

Г.М. Коджаспірова дає таке трактування толерантності (лат. *tolerantia* – терпіння): відсутність або ослаблення реагування на несприятливий фактор унаслідок зниження чутливості до його впливу; здатність людини протистояти різного роду життєвим труднощам без втрати психічної адаптації. Наприклад, толерантність до тривоги проявляється у підвищенні порогу емоційного реагування на загрозову ситуацію, а зовні – у витримці, самовладанні, здатності довгий час переносити несприятливий вплив без зниження адаптивних можливостей (що являє собою одну з найважливіших професійних якостей викладача).

Проаналізувавши різні думки щодо визначення толерантності, ми дійшли висновку, що толерантність (лат. *tolerantia* – терпіння) – це здатність людини протидіяти будь-яким життєвим труднощам без втрати психічної адаптації, яка зумовлена особистісно-ціннісним ставленням її до інших, терпінням, витримкою, впевненістю у собі та усвідомленням надійності своїх власних позицій.

Толерантність може бути високою та низькою, конструктивною та деструктивною. Конструктивна толерантність сприяє вдосконаленню взаємовідносин у людському суспільстві, посилює вірогідність стійкого існування та вдоскона-

лення системи. Деструктивна – навпаки, посилює вірогідність протилежних, суперечливих процесів, адже її носії, не усвідомлюючи цього, створюють передумови для руйнування кооперації в людському суспільстві, його окремих спільнотах, поєднаних, зокрема, цілями навчання.

В основі толерантності викладача вищої школи, що сприяє оптимізації навчальної взаємодії, лежить здатність адекватно оцінювати реальну ситуацію, з одного боку, і можливість передбачати вихід із неї – з іншого. Виховання у себе толерантності, вироблення адекватної поведінки – важливі завдання професійного виховання педагога вищої школи [5].

Будучи демократичною цінністю й маючи соціальне коріння, толерантна поведінка виробляється поступово, день за днем. Це складний, тривалий процес, що проходить такі стадії:

- загальна поінформованість щодо того, з ким устанавлюються відносини (особистість або група);
- вироблення позитивного уявлення про цю особистість/групу;
- спілкування шляхом обміну думками з виявленням подібностей і відмінностей;
- домовленість про взаємоповагу до відмінностей та ідентичності (етнічної, соціокультурної, індивідуальної, статевої), визначення принципів та умов спілкування, співробітництва і співіснування, виявлення подібностей і розходжень;
- створення продуктивних стосунків: перехід від етапу пасивності, від простого співіснування до етапу активності, спільної участі, кооперації, взаємодії.

- До критеріїв толерантності можна віднести:
- стійкість особистості – сформованість соціально-етичних мотивів поведінки в процесі взаємодії з людьми інших етнічних(соціальних) общин;
 - емпатія – адекватне уявлення про те, що відбувається у внутрішньому світі іншої людини;
 - дивергентність поведінки – здатність незвичайно вирішувати звичні проблеми, задачі (орієнтація на пошук декількох варіантів рішення);
 - мобільність поведінки – здібність до швидкої зміни стратегії або тактики з урахуванням обставин, що складаються;
 - соціальна активність – готовність до взаємодії в різних соціальних міжетнічних ситуаціях з метою досягнення поставлених цілей і вибудовування конструктивних відносин в суспільстві [7, с. 76].

Структура толерантності як цілісне особистісне утворення включає такі складові: когнітивну, аксіологічну, інструментальну. Дослідниця О.В. Волошина, аналізуючи процес формування толерантності, пропонує виділяти три рівні її сформованості уже в дитинстві.

Високий (активний) рівень сформованості толерантності характеризується тим, що діти мають різнобічні, повні, міцні, глибоко усвідомлені знання про сутність поняття “толерантність”, завжди готові до діалогу, співробітництва та позитивної взаємодії з представниками різних культур при збереженні власної ідентичності; у них сформоване стійке ціннісне ставлення до себе, інших, батьківщини, людства, природи; толерантність переходить в осмислену необхідність і потребу. Діти завжди доброзичливі до оточення, готові прийти на допомогу людям похилого віку і молодшим за себе, охоче допомагають друзям, дбають про успіх усього колективу. Постійно прагнуть до розширення і поглиблення знань про толерантність.

Середній (активно-ситуативний) рівень сформованості толерантності визначається тим, що в дітей знання про толерантність досить повні, але глибоко не усвідомлені; вони (діти) мають чіткі уявлення про важливість толерантності в суспільстві, але не завжди готові до діалогу, співробітництва та позитивної взаємодії; ціннісне ставлення до себе, інших сформоване фрагментарно. Учні доброзичливі, готові допомогти іншим у випадку явної необхідності.

Низький (пасивний) рівень засвідчує, що в дітей знання про сутність толерантності поверхові або зовсім відсутні; характеризується пасивністю, небажанням взаємодіяти, недостатньою вихованістю в них толерантних якостей; вони проявляють інколи ознаки інтолерантності; не хочуть розширити й поглибити наявні знання, вирізняються хибним уявленням про свою винятковість, прагненням переносити відповідальність на оточення, високим рівнем тривожності; ціннісне ставлення до інших не сформоване. Такі діти не виявляють турботи про своїх близьких, а тим більше про інших людей [1, с. 11].

Якщо викладач не здатен ідентифікувати у студента ознаки сформованості середнього чи низького рівня толерантності, не допоможе йому, такий студент матиме в подальшому відповідні соціальні проблеми. Основними напрямками педагогічної уваги щодо формування толерантності можна виокремити:

– пізнавальний – знання історії та культури народів світу, регіону мешкання людини; гендерних, вікових, етнічних, соціальних відмінностей; процесів, характерних для сучасності; усвідомлення та прийняття людиною складності, багатомірності, відносності, неповноти та суб’єктивності особистих уявлень про світ;

– чуттєво-мотиваційний – ціннісні настанови на особистість та культуру; паритетні, поважливі стосунки, соціальна відповідальність, подолання стереотипів, упереджень, агресії;

– поведінковий – уміння вступати в контакт, взаємодіяти з іншими людьми та групами, спілкуватися з представниками інших культур, діяти в умовах полікультурності, гетерогенних груп, полікультурно мислити [1, 2].

Змістове наповнення кожного з цих аспектів з віком ускладнюється, але чим раніше викладачі почали приділяти їм увагу у вихованні конкретного студента, тим швидше розвиватиметься толерантність у наступні періоди його життя.

Вчені виокремлюють такі чотири можливі моделі толерантності: толерантність як байдужість; толерантність як неможливість взаєморозуміння (як повага до іншого, котрого я разом з тим не можу розуміти і з яким не можу взаємодіяти); толерантність як поблажливості (до слабкості інших, що сполучається з деякою часткою презирства до них); толерантність як розширення власного досвіду і критичний діалог (повага до чужої позиції в сполученні з установкою на взаємну зміну позицій у результаті критичного діалогу) [1, 9].

При цьому, дотримуючись розуміння феномена толерантності як якості особистості та її ставлення до дійсності, що функціонує на підставі відповідних знань, мотивів і способів дії, структуру толерантності викладача правомірно було б представити у вигляді взаємодії трьох провідних компонентів: концептуально-ціннісного, особистісно-мотиваційного й діяльнісно-поведінкового.

Так, концептуально-ціннісний компонент толерантності викладача виявляється через систему принципів організації педагогічного процесу, серед яких домінують: ідея духовної свободи людини; визнання самотності й унікальності кожної людини; віра в невичерпні можливості і здібності особистості; повага до людської гідності.

Особистісно-мотиваційний компонент толерантності викладача виявляється через характер його емоційного ставлення до учасників педагогічної взаємодії: доброзичливість, ввічливість, щирість, лояльність, стриманість, милосердність, емпатійність, справедливість, терпимість.

Діяльнісно-поведінковий компонент толерантності викладача виявляється через систему способів його педагогічних дій щодо організації, контролю й оцінки якості діяльності учасників навчально-виховного процесу, серед яких: сприймання особистості партнера таким, яким він є; прийняття та розуміння індивідуальності іншої людини; надання недоторканого права особистісної думки; оцінювання особистості згідно Я-концепції; вміння приховувати або згладжувати негативні почуття [8, с. 6].

На підставі вивчення наукової літератури встановлено, що ефективність виховання педагогічної толерантності значно підвищиться за умови впровадження технології, яка реалізується за такими етапами:

– мотиваційний (зорієнтований на формування мотивації студентів щодо оволодіння педагогічною толерантністю, забезпечення безумовного прийняття й усвідомлення ними сутності аксіологічного підходу як підґрунтя оволодіння нею);

– когнітивний (спрямований на засвоєння майбутніми викладачами знань про різні аспекти феномену педагогічної толерантності);

– особистісно-дієвий (забезпечує оволодіння студентами вміннями, особистісними якостями, необхідними для прояву педагогічної толерантності, накопичення ними особистісного досвіду толерантної поведінки).

Висновки. Аналіз теоретичних джерел з різних галузей наук дозволив відзначити розмаїття

підходів до дослідження поняття «толерантність», яке може розглядатися з лінгвістичної, історичної, філософської, політичної, соціологічної, психологічної, педагогічної точки зору. Визначено, що толерантність будучи моральною якістю, не є вродженою, вона піддається розвитку, стимулюванню (насамперед самостимулюванню) і корекції (самокорекції), а метою її виховання є позитивна взаємодія з навколишніми. Становлення толерантної особистості майбутнього викладача вищої школи можливе за умови гуманістичної спрямованості особистості; шляхом вироблення навичок продуктивної взаємодії, соціально-психічної стійкості, соціальної чутливості; завдяки розвитку адекватної самооцінки, почуття власної гідності й поваги до досягнень інших, відпрацьовуванню способів успішної комунікації. Оптимальними способами її розвитку слід визнати розробку та впровадження у практику професійної підготовки відповідних освітніх, особистісно орієнтованих технологій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волошина О.В. Педагогічні умови виховання толерантності у підлітків старшого віку в позакласній роботі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 – теорія та методика виховання. – / О.В. Волошина. – Херсонський державний університет. – Херсон, 2007. – 22с.
2. Волошина О.В. Проблема формування толерантності в сучасних педагогічних дослідженнях / О.В. Волошина // Рідна школа. – 2007. – № 3. – С. 18-23.
3. Декларація принципів толерантності // Педагогіка толерантності. – 1999. – № 3-4. – С. 175-179.
4. Інформація про толерантність // Краще знавство. Географія. Туризм. – 2008. – №14. – С.24.
5. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь: Для студ. высш. и сред. пед. учеб. за-

- ведений / Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 176 с.
6. Краткий психологический словарь / Сост. Л.А. Карпенко. – М., Политиздат, 1985. – С. 441-442.
7. Сукенко А.В. Декотрі концептуальні положення виховання гуманних стосунків у шкільному педагогічному процесі / А.В. Сукенко // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 1. – С. 76-85.
8. Тодорцева Ю.В. Педагогіка толерантності: Методичні рекомендації. / Ю. Тодорцева. – Одеса: ПНЦА-ПНУ, 2004. – 90 с.
9. Швачко О. Толерантність як психолого-соціальний феномен / О. Швачко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 2 – С. 137-152.

Krivoshapka I.V.

Theoretical and methodological basis of developing tolerance as a professional quality of a high school teacher

Abstract: The article deals with the phenomenon of “tolerance” as an indispensable quality of a nowadays high school teacher, which is an indication of a person’s confidence, his/her life attitude, ability of an organism to endure unfavourable influence of the environment. The author gives her own definition of the investigated notion, according to which “tolerance” (lat. tolerantia – tolerance) is an ability of a person to resist any life difficulties without losing psychological adaptation, which is caused by personal-value treatment of the others, patience, endurance, confidence and safety awareness of their own beliefs and attitudes. Theoretical and methodological aspects of the development of tolerance are investigated, research data on the process are generalized, directions for further improvement of the quality are distinguished. The author justifies the structure of teacher tolerance as a systemic interaction of three major components: conceptual-valuable, personal-motivational and action-behavioral. On the basis of the scientific literature it was assumed, that the effectiveness of educating teacher tolerance increase significantly if the technology is introduced, which is implemented by stages: motivational, cognitive, personal and efficient, reveals the meaning and purpose of each of these stages. The author makes the conclusion that incipience of a future high school teacher tolerance is possible providing humanistic orientation of the individual; by developing skills of productive interaction, social and psychological stability, social sensitivity; through the development of self-esteem, and respect for the achievements of other people, working out ways to successful communication. Optional ways of its development should be working-out and implementation in professional training practice appropriate educational, personality-oriented technologies.

Keywords: high school teacher, tolerance, constructive tolerance, destructive tolerance, development of tolerance, tolerance levels, professional training.

Кривошапка И.В. Теоретико-методологические основы развития толерантности как профессионального качества преподавателя высшей школы

Аннотация: В статье рассмотрены феномен толерантности как незаменимого на современном этапе качества преподавателя высшей школы, выступающего признаком уверенности человека в себе, в своих жизненных позициях, в способности организма преодолевать неблагоприятные воздействия тех или иных факторов жизненной среды. Дано авторское определение исследуемого явления, согласно которому толерантность (лат. *tolerantia* – терпение) трактуется как способность человека противодействовать любым жизненным трудностям без потери психической адаптации, которая обусловлена личностно-ценностным отношением её к другим, терпением, выдержкой, уверенностью в себе и осознанием надёжности своих личных позиций и убеждений. Исследованы теоретико-методологические аспекты развития толерантности, обобщены исследовательские данные относительно этого процесса, определены направления дальнейшего усовершенствования этого качества. Обоснована структура толерантности преподавателя как системное взаимодействие трёх ведущих компонентов: концептуально-ценностного, личностно-мотивационного и личностно-поведенческого. На основании изучения научной литературы сделано предположение, что эффективность воспитания педагогической толерантности возрастёт при условии применения технологии, реализуемой последовательностью этапов: мотивационного, когнитивного, личностно-деятельностного; раскрыто содержание и цель каждого из этих этапов. Сделан вывод, что становление толерантной личности будущего преподавателя высшей школы возможно при условии гуманистической направленности личности; путём выработки навыков продуктивного взаимодействия, социально-психологической устойчивости, социальной чуткости, благодаря развитию адекватной самооценки, чувства собственного достоинства и уважения к достижениям других, отработыванию способов успешной коммуникации. Оптимальными способами её развития признаётся разработка и внедрение в практику профессиональной подготовки соответствующих образовательных, личностно ориентированных технологий.

Ключевые слова: преподаватель высшей школы, толерантность, конструктивная толерантность, деструктивная толерантность, развитие толерантности, уровни толерантности, профессиональная подготовка.